



MITY I STEREOTYPY  
W DZIEJACH  
POLSKI I UKRAINY  
w XIX i XX wieku



WARSZAWA-ŁÓDŹ 2012

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ  
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU

# MITY I STEREOTYPY W DZIEJACH POLSKI I UKRAINY w XIX i XX wieku

pod redakcją

Andrzeja Czyżewskiego, Rafała Stobieckiego,  
Tomasza Toborka, Leonida Zaszkilniaka



WARSZAWA–ŁÓDŹ 2012

Recenzenci  
prof. dr hab. Jan Pomorski  
dr hab. Marek Figura

Projekt okładki  
Sylwia Szafrąńska

Na okładce wykorzystano obraz Jana Matejki z 1885 r. (Muzeum Narodowe w Warszawie) przedstawiający oblężenie Lwowa w 1648 r. przez wojska Bohdana Chmielnickiego i Tuhaj-beja. Ich niespodziewany odwrót i ocalenie miasta przypisywano wstawiennictwu franciszkanina Jana z Dukli (w 1997 r. kanonizowanego przez papieża Jana Pawła II)

Redakcja części polskiej  
Magdalena Jagielska, współpraca Romuald Niedzielko

Redakcja części ukraińskiej  
Ihor Isajew, Katarzyna Seń

Korekta  
Maria Aleksandrow, Katarzyna Seń

Redakcja techniczna  
Andrzej Broniak

Indeks osób  
Katarzyna Seń

Skład i łamanie  
TYRSA Sp. z o.o.

Druk i oprawa  
Drukarnia TEKST s.j. Emilia Zonik i wspólnicy  
ul. Wspólna 19, 20-344 Lublin

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej  
– Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2012

ISBN 978-83-7629-353-0

Zapraszamy na naszą stronę internetową  
[www.ipn.gov.pl](http://www.ipn.gov.pl)  
oraz do księgarni internetowej  
[www.ipn.poczytaj.pl](http://www.ipn.poczytaj.pl)

## SPIS TREŚCI

**Rafał Stobiecki**, Wprowadzenie ..... 7

### I. MIT, STEREOTYP, PAMIĘĆ WE WSPÓŁCZESNEJ HUMANISTYCE, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM HISTORIOGRAFII

<b>Jerzy Maternicki</b> , Historiografia i mity .....	11
<b>Леонід Зашкільняк</b> , Міфологічні підстави конструювання української історії в постмодерну добу .....	26
<b>Wojciech Wrzosek</b> , Osiem tez o obecności mitu w historii .....	35
<b>Maciej Bugajewski</b> , Historiozoficzne wymiary dekonstrukcji mitu .....	39
<b>Алла Киридон</b> , Історична пам'ять як травматичний розрив із минулим: проблемне поле сучасного історичного дискурсу .....	45
<b>Karolina Polasik-Wrzosek</b> , Etnografia/etnologia jako świadectwo stereotypu etnicznego .....	55

### II. HISTORIOGRAFIA. MIĘDZY MITOTWÓRSTWEM A MITOBURSTWEM

<b>Andrzej Wierzbicki</b> , Mitologizacje i demitologizacje „Słowiańszczyzny” w polskiej myśli historycznej XIX wieku .....	65
<b>Іван Куций</b> , Польща в українській історіографії Галичини XIX ст.: міф про цивілізаційну зраду слов'янства .....	79
<b>Katarzyna Włachowska</b> , „Powrót do Macierzy” – przyłączenie Rusi Halickiej do Korony w interpretacji Adama Naruszewicza .....	88
<b>Agnieszka Kawalec</b> , U źródeł legendy Ossolineum .....	98
<b>Сергій Сєряков</b> , Єзуїтське шкільництво як чинник прогресивного/регресивного розвитку Речі Посполитої у польській історіографії 1850–1870-х років .....	113
<b>Wiesław Puś</b> , Mit rewolucji przemysłowej w historiografii polskiej .....	122
<b>Marzena Iwańska</b> , Miasto i przestrzeń miejska w świadomości mieszkańców Łodzi przelomu XIX i XX wieku .....	129
<b>Przemysław Waingertner</b> , „Rządzi Polską zakonspirowana mafia” – o stereotypie masonerii w II Rzeczypospolitej .....	137
<b>Joanna Pisulińska</b> , Historycy lwowscy lat 1918–1939. Różne kształty pamięci ...	150
<b>Тетяна Цимбал</b> , Міфи українських емігрантів як спосіб збереження зв'язку з батьківщиною .....	161
<b>Вікторія Константинова</b> , «Свої–чужі?»: взаємні міфи та стереотипи в свідомості українського та польського населення Північного Приазов'я (за матеріалами історико-археографічних експедицій) .....	171

### III. POLACY I UKRAJŃCY WOBEC KULTU BOHATERÓW NARODOWYCH

<b>Bożena Płonka-Syroka</b> , Stereotypowe cechy polskiego romantycznego polityka. Ludwik Mierosławski i Edward Dembowski – analiza porównawcza . . . . .	183
<b>Лідія Лазурко</b> , Інтелектуальне коло „Кwartалніка Historycznego” львівської доби: творення культу національного героя . . . . .	198
<b>Віталій Масненко</b> , Міфологізація образу Богдана Хмельницького в українській історичній думці та національній свідомості другої половини XIX – першої третини XX ст. . . . .	210
<b>Zbigniew Anusik</b> , Fenomen Iwana Mazepy w historiografii polskiej XIX i XX w. . . . .	224
<b>Віталій Тельвак</b> , Михайло Грушевський: між доланням і творенням історичних міфів . . . . .	249
<b>Mariola Hozowska</b> , Mit Matki Polki w dziewiętnastowiecznych syntezach historycznych . . . . .	262
<b>Marta Sikorska-Kowalska</b> , Mikołaj Hankiewicz – bohater dwóch narodów . . . . .	293
<b>Magdalena Nowak</b> , Metropolita Andrzej Szeptycki – między rzeczywistością historyczną a mitologiczną . . . . .	302
<b>Rafał Stobiecki</b> , Józef Piłsudski i jego miejsce w narodowym <i>imaginarium</i> Polaków . . . . .	320
<b>Hanna Wójcik-Łagan</b> , Piłsudski i Ukraina w przekazie szkolnym w latach trzydziestych XX w. Przyczynek do kultu Marszałka . . . . .	346

### IV. DZIEDZICTWO RZECZYPOSPOLITEJ WIELU NARODÓW. POLSKO-UKRAIŃSKIE SPORY WOKÓŁ MITU KOZACZYZNY

<b>Andrzej Stępnik</b> , Mit Kozaczyzny w historiografii polskiej XIX i XX wieku . . . . .	365
<b>Юрій Волошин</b> , Шляхетські ідеали в козацькому соціумі Лівобережної України 60–70-х років XVIII ст. . . . .	384
<b>Violetta Julkowska</b> , Dekonstrukcja mitu Kozaczyzny w <i>Dwu latach dziejów naszych</i> Karola Szajnochy . . . . .	393
<b>Eugeniusz Koko</b> , Obraz Rusinów-Ukraińców w piśmiennictwie Franciszka Rawity-Gawrońskiego . . . . .	408
<b>Валентина Шандра</b> , Історія і влада на Правобережній Україні в XIX – початку XX століття: творення легітимацийних міфів . . . . .	415
<b>Василь Педич</b> , Історія як політика (дискусії в галицькій українській історіографії міжвоєнного часу). . . . .	428
<b>Костянтин Івангородський</b> , Радянський історіографічний міф про Люблінську унію як „загарбання України” Польщею. . . . .	438
<b>Dorota Malczewska-Pawelec</b> , Geneza Kozaczyzny w peerelowskich syntezach dziejów Polski. . . . .	448
<b>WYKAZ SKRÓTÓW / СПИСОК СКОРОЧЕНЬ</b> . . . . .	463
<b>SUMMARY</b> . . . . .	465
<b>INDEKS NAZWISK / ПОКАЗНИК ПРИЗВИЩ</b> . . . . .	475

КОСТЯНТИН ІВАНГОРОДСЬКИЙ  
(Черкаси)

## РАДЯНСЬКИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ МІФ ПРО ЛЮБЛІНСЬКУ УНІЮ ЯК «ЗАГАРБАННЯ УКРАЇНИ» ПОЛЬЩЕЮ

У 2009 р. виповнилося 440 років від того, як була укладена Люблінська унія між Польщею та Литвою. Безсумнівно, це була епохальна історична подія не лише для цих країн, але й для України, Білорусі та й, напевно, для всієї Центрально-Східної Європи. Однак, як це не дивно на перший погляд, не можна сказати, що цій події приділено багато уваги з боку істориків, зокрема українських. Промовистим є і той факт, що в Україні дотепер немає комплексного дослідження Люблінської унії 1569 р., як немає і діалогу українських і польських істориків щодо цієї події.

Разом із тим, багатогарбованість аспектів, які зумовили її укладання та неоднозначні наслідки, до яких вона призвела у майбутньому низку східноєвропейських держав і етносоціальних спільнот, у тому числі й українську, відобразилися й на різноманітності трактувань та інтерпретацій цієї події в історіографічному доробку і, передусім, у спадщині історичної науки тих країн, які були безпосередніми учасниками унійного процесу XIV–XVI ст. Польські, литовські, білоруські та українські історики по-різному оцінюють Люблінську унію, подекуди оцінки мають надто гострі та суб'єктивні, заангажовані та заполітизовані підходи, але зустрічаються й спроби виваженого, об'єктивного і неупередженого аналізу цього явища.

Наприклад, у французькій історіографії своєрідним «лакмусовим папірцем», за яким визначається належність дослідника до «шляхетського» чи «нешляхетського» напряму, є ставлення до германського завоювання Галії. Тому можна цілком погодитись із Олександром Шамою, що роль такого «папірця» в українській історіографії відіграє ставлення істориків до Люблінської унії 1569 р., коли «прийняття чи неприйняття „люблінської ідеї” безпомилково окреслює належність історика до „шляхетського” чи іншого напряму»<sup>1</sup>. Більше того, як зауважує Наталя Яковенко, «унія не раз була предметом дискусій, які віддзеркалювали ідеологічне

<sup>1</sup> О. Шама, *Шляхетське розуміння держави і Люблінська унія 1569 р.* [у:] *Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань*, Київ–Черкаси 1994, с. 95.

протистояння, а то й реальні війни її прихильників і противників»<sup>2</sup>. І навряд чи колись з'явиться остаточний, «єдиновірний» погляд на цю подію чи то у вітчизняній, чи у зарубіжній історичній науці. Однак подальше вивчення цієї проблеми лише сприятиме більш об'єктивній її інтерпретації істориками, в контексті чого й аналіз наявної історіографії питання має далеко не другорядне значення.

Сьогодні вже не є таємницею, що радянська історіографія була тотально заідеологізована та заангажована, а тому швидше слугувала політичним інтересам, ніж сприяла пошуку історичної правди. Українська історична традиція на підрадянському просторі зазнала цілковитої руйнації і не в останню чергу тому, що значна частина талановитих істориків змушена була емігрувати за кордон. Проте не можна сказати, що дослідження, в тому числі Люблінської унії, не продовжувалися в радянський період. Зокрема, вже у 1924 р. відомий історик Матвій Яворський запропонував інтерпретацію нововведень Люблінського сейму 1569 р. як «новий партикуляризм», оскільки відтепер, на його думку, «повіт – земля – старство» стали законодавчим й адміністративним осередком Речі Посполитої<sup>3</sup>.

Один із фундаторів радянсько-марксистської наукової парадигми історичної науки – Михайло Покровський – у 1933 р. ще досить виважено трактує Люблінську унію, ведучи мову не про «загарбання», а про «формальне приєднання» України до Польщі. Зокрема цей історик стверджував: «Релігійної боротьби в Західній Русі [тобто, в Україні та Білорусі – *К.Л.*], насправді не було до кінця XVI ст. так само, як не було національної. Не викликало такої боротьби і формальне приєднання південно-західної Русі до Польського королівства за Люблінською унією 1569 р. Історія цієї унії, – на думку Покровського, – являє собою надзвичайно повчальний приклад того, як під національним конфліктом приховується, по суті, соціальний»<sup>4</sup>.

Крім цього, радянський дослідник називає «однією з найцікавіших сторін Унії 1569 р.» також і «захоплення» поляками Підляшшя та місцевої шляхти, котра весь час турбувалася щодо оборони не від «загарбників»-поляків, а від своєї туземної аристократії (що доходила до погроз татарами!). Саме цей епізод, за твердженням Покровського, «краще за все показує, що утворення Речі Посполитої було наслідком не яких-небудь дипломатичних шахових ходів – так часто зображувалися справи у старі роки, – підкреслює автор, – а політичним закріпленням спільного як для „корони”, так і для „князівства” соціального явища: переходу фактичного впливу в суспільстві від великої феодальної знаті до середнього землевласника»<sup>5</sup>.

Інші історики також демонструють на цьому етапі більш-менш виважені підходи. Свою увагу Люблінській унії у довоєнній радянській історіографії присвятив і такий відомий історик, як Володимир Пічета, котрий інтерпретував унію досить стримано, як «поворотний момент» у відносинах шляхетської Польщі та магнатської Литви. Дослідник переконував, що на сеймі в Любліні польським шляхетським дипломатам не вдалося цілковито здійснити свої давні політичні

<sup>2</sup> Н. Яковенко, *Здобутки і втрати Люблінської унії*, «Київська старовина» 1993, № 3, с. 78.

<sup>3</sup> М. Яворський, *Нарис історії України*, Київ 1924, ч. 2, с. 27.

<sup>4</sup> М.Н. Покровский, *Русская история с древнейших времён*, Москва 1933, т. II, с. 117.

<sup>5</sup> Там само, с. 119.

плани, тобто «злити» в одне ціле Велике князівство Литовське з Польським королівством. Це, на думку історика, сталося тому, що «політика польських шляхетських дипломатів зустріла активний опір з боку великих феодалів Великого князівства Литовського». Щоправда і зовнішнє становище Литви було в цей час важким. Крім цього, вчений також наголошував: «Політичну позицію литовських феодалів погіршувала загостреність взаємин всередині їхнього класу. Українська та литовсько-білоруська шляхта схилилися до унії зі сподіванням на полегшення свого економічного становища, що надзвичайно погіршилося у зв'язку з військовими діями [передусім проти Московської держави – К.І.]. Магнатам-сепаратистам було складно боротися з уніоністськими планами литовсько-білоруської й української шляхти»<sup>6</sup>.

Аналізуючи причини такої позиції української шляхти, Володимир Пічета стверджував: «Волинь і Підляшшя брали діяльну участь у вивозі сільськогосподарських продуктів за кордон через Гданськ і потрапляли тим самим в орбіту польської економічної політики. З іншого боку, волинські та інші українські феодали були дуже стурбовані охороною своєї території від набігів кримських татар. Власними силами та засобами українські шляхтичі не могли поставити оборону краю на належний рівень. Не сподіваючись на допомогу з боку уряду Великого князівства Литовського, яке було зайняте війною з Іваном Грозним, українська та литовсько-білоруська шляхта розраховувала, що унія посилить обороноздатність Литви»<sup>7</sup>.

Критикуючи погляд на Люблінську унію Івана Лаппо та називаючи його концепцію «буржуазно-юридичною», Володимир Пічета акцентував увагу на тому, що умови унії були не вигідними для литовських магнатів, і в цьому полягала основна причина литовського сепаратизму. Більше того, згідно твердження радянського історика, «буржуазному досліднику І. Лаппо ще меншою мірою, ніж Любавському, було доступним розуміння класової сутності політики, що проводилася магнатами. Лаппо не відзначив, що міське населення та кріпосне селянство байдуже поставилися до боротьби магнатів-сепаратистів за політичне посилення Великого князівства Литовського. Вона їх не стосувалася та не зачіпала, оскільки класова соціально-економічна політика була цілком спрямована проти інтересів міст, приречених на економічний занепад, і проти селянства, що експлуатувалося землевласниками»<sup>8</sup>.

На думку Володимира Пічети, польська шляхта, попри певні поступки, могла радіти своїй перемозі на Люблінському сеймі, адже вона здобула найбагатші українські землі, що відкривало «великі перспективи для її загарбницької земельної політики». Проте, для литовсько-білоруського шляхетського стану, як стверджує дослідник, «підсумки Люблінської унії були нерадісними», оскільки «добровільне» приєднання «потягло за собою втрату для Литви найбагатшої природними ресурсами української території». Хоча «за всієї суперечливості позиції литовських магнатів і литовської шляхти стосовно польсько-литовської унії,

<sup>6</sup> В. Пічета, *Польша на путях к колонизации Украины и Белоруссии (Люблинская уния и её политические последствия)*, «Исторические записки АН СССР», под ред. Б. Грекова, Москва 1940, т. VII, с. 63.

<sup>7</sup> Там само.

<sup>8</sup> Там само, с. 69.



в одному питанні шляхта „обох народів” виступала єдиним фронтом – в експлуатації сільського населення»<sup>9</sup>.

Разом із тим, заангажована та однобічна інтерпретація Люблінської унії 1569 р. Пічетою не завадила йому зробити досить виважений як на свій час загальний висновок щодо цієї проблеми. Так, радянський історик констатував: «Як не розглядати умови Люблінської унії, все ж таки не можна не бачити в ній величезної політичної поразки князівської та панської аристократії, що перетворилася з провідної політичної сили у Великому князівстві Литовському на додаток польського шляхетства, в інтересах якого були зроблені економічні та політичні поступки великого принципового значення. Унія не зблизила економічно обидві складові частини Речі Посполитої. І Корона, і Князівство у промисловому контексті залежали від європейських країн, що поставляли в Польщу та Литву необхідні для феодалного землеволодіння промислові вироби. За відсутності економічного зв'язку між обома федеративними частинами Речі Посполитої політичний зв'язок не міг бути достатньо сильним, внаслідок чого навіть взаємне скасування митних обмежень не мало жодного практичного значення для зближення Литви і Польщі. Таким чином, в останній чверті XVI ст. не було умов для практичного закріплення урочистих декларацій „про єдине тіло, про добровільне возз'єднання обох братніх народів”. Хоча польські дипломати та публіцисти любили похизуватися ефектною політичною фразеологією, вони тільки робили вигляд, що вірять у її зміст. Це чудово враховували литовські пани та князі, що вичікували сприятливий момент, аби змінити на свою користь політично неприємні для них умови Люблінського акта»<sup>10</sup>.

Однак з кінця тридцятих років XX ст. у творах радянських істориків «якось раптово», згідно твердження Наталі Яковенко, впливає войовнича теза про «польське загарбання» України в акті Люблінської унії. В остаточно сформованому вигляді цей новий міф радянської історичної науки постав у період Другої світової війни, тобто в першій половині 1940-х рр., – саме в той час, коли радянському керівництву необхідно було легітимізувати поділ Польщі між СРСР та нацистською Німеччиною, закріплений таємними протоколами сумнозвісного пакту Молотова–Ріббентропа від 23 серпня 1939 р. І щоб якось обґрунтувати «повернення» Сталіним «незаконно загарбаних поляками у Радянської Росії її віковічних земель», був необхідний саме такий історично-ідеологічний пасаж.

Запропонована нова характеристика Люблінської унії мала тепер досить агресивну лексику («Посилено ринула [польська] шляхта на територію Південно-Східної України. Озброєною рукою просувалися польські можновладці вглиб українських земель, захоплювали величезні володіння з селами та містами. Жахом віє від тієї страшної епопеї насильства й кривавого розбою, що розцвів на Україні в умовах колонізації України польсько-шляхетськими окупантами»<sup>11</sup>) та довільно маніпулювала історичними поняттями й термінами, заради створення

<sup>9</sup> Там само, с. 71.

<sup>10</sup> Там само, с. 76.

<sup>11</sup> С. Юшков, Л. Славін, М. Петровський, К. Гуслистий, *Історія України*, Уфа 1943, т. I, с. 183, 185; цит. за: Н. Яковенко, *Зрадливий перевертень чи цементуючий фермент нації? (Шкіц до історії української шляхти)*, «Наше минуле» 1993, № 1, с. 185.

образу «класового ворога». Взагалі радянська наука сприймала історію винятково як поле та знаряддя класової і національно-визвольної боротьби, а тому войовничість інтерпретації Любліна-1569 адептами сталінського бачення історії була неминучою.

«Агресивну» інтерпретацію Люблінської унії 1569 р. у передвоєнний період демонструє і тогочасний, так би мовити, «опальний» ленінградський історик Саул Боровой. Останній зокрема відзначав: «Після Люблінської унії (1569), що закріпила гегемонію польського панства у білорусько-литовських і українських землях, процесу колоніально-феодалного освоєння України було надано особливо потужного поштовху. Тоді починається широкий наступ польського магнатського землеволодіння на землі України. Сюди жадібним натовпом ринуть поважні польські магнати та середня шляхта, шукаючи тут багатство та почесі. Безмежні земельні обшири опиняються в руках феодалів-кріпосників. За їхньою племінною та релігійною приналежністю вони зовсім не винятково лише поляки та католики; серед них були й „єдиновірні” та „єдиноплемінні” зі своїми хлопами українські пани»<sup>12</sup>.

У повоєнній радянській історіографії цілком осібню стоїть науковий доробок відомого українського історика зі Львова Івана Крип'якевича. Учень школи Михайла Грушевського ще не був остаточно «переведений» на рейки суто марксистської методології історії (Західну Україну, як відомо, почали радянизувати лише після закінчення Другої світової війни). Тому його трактування помітно вирізняється з-поміж «тоталітаризованої» вже радянської концепції (як «загарбання») Люблінської унії 1569 р. Втім, досить яскраво проступає «національно забарвлена» емоційність, властива національній історії України, що небезпідставно вважається концепцією Михайла Грушевського.

Зокрема, Іван Крип'якевич стверджував: «Люблінська унія, усуваючи з українських земель литовську владу, знищила також рештки українських державних традицій, що заховалися під формами автономії у Великому князівстві Литовському. В дальшому часі національно-політичне життя України не зв'язувалось уже з державою, а мусило творити собі нові організаційні форми. Весь розвиток життя ішов під важким наступом Польщі. Українському народові загрожувало повне національне знищення. Тому всю народну енергію довелося скерувати на те, щоб не дати себе знищити чужій силі. Національна організація набрала в значній мірі оборонного характеру»<sup>13</sup>.

На думку Крип'якевича, цей «важкий поступ Польщі» йшов також у господарському та культурному напрямках. І в цьому колонізаційному поході, як стверджує львівський історик, «провід вели польські магнати», а натомість «дрібні землевласники були супроти них безборонні – давні осілі бояри, міщани чи козаки мусили коритися їм і або добровільно віддавати їм свої землі та ставати панськими васалами, або під загрозою втрати життя втікати світ-заочі». І крім того, що «магнати безжалісно експлуатували природні багатства країни», разом із ними

<sup>12</sup> С. Боровой, *Классовая борьба на Украине XVII в. в свете современных еврейских хроник* [у:] *Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха «хмельничины»)*, исследование, перевод и комментарии С. Борового, Иерусалим–Москва 1997, с. 15.

<sup>13</sup> І. Крип'якевич, *Історія України*, Львів 1990, с. 129–130.

«сунула в Україну дрібна польська шляхта, голодна і незаможна, що при панах і собі сподівалася добитися маєтків і багатства»<sup>14</sup>.

Однак дослідник намагався не лише критикувати польську політику, а й відзначає певні позитивні зрушення: «Люблінська унія, – стверджував він, – при всіх негативних наслідках – дала принаймні одну користь, що всі українські землі були злучені в одну цілість, що скасовано кордони, які відділяли Західну Україну від Східної. Тепер уся українська територія опинилася під тою самою владою, в тих самих обставинах. Вирівнювалися провінціальні різниці, різні землі передавали одна одній свої здобутки, могла витворитися спільна організація і спільна національна політика». Крім цього, Крип'якевич досить резонно констатував той факт, що українська шляхта, хоч і прийняла під примусом «некорисні постанови унії», все ж таки й надалі вважала «за своє право та обов'язок очолювати громадянство, обороняти його культуру, протегувати церкву, освіту, добродійні установи і протиставитись наступові Польщі». Саме так, на думку дослідника, робили «принаймні визначні представники аристократії», зокрема Григорій Ходкевич, Костянтин Острозький, Василь Загоровський. Водночас «нищівній хвилі польських впливів сильніше опиралась мала незаможна шляхта», і, більше того, саме ця «незаможна „загонова” шляхта хоробро заступилася за права „старожитної” релігії, свої соціальні права обороняла підробленими грамотами князя Льва, інстинктивно шукаючи захисту в традиціях давньої держави. Українська шляхта підносить голос про національні потреби на соймках, соймах і перед королем, деколи навіть веде гостру опозицію»<sup>15</sup>.

На жаль, конструктивний підхід до інтерпретації Люблінської унії, запропонований Іваном Крип'якевичем, не зміг вплинути на розвиток історичної думки в радянський час, оскільки таврувався як «буржуазно-націоналістичний». Щоправда деякі його риси простежуються і в концепціях інших істориків 1950-х рр., скажімо, Володимира Голобуцького. Цей відомий дослідник української минувшини зокрема стверджував: «Важливою подією в історії України була Люблінська унія 1569 р., що призвела до об'єднання Польщі та Литви в єдину державу – Річ Посполиту. Люблінська унія давно готувалася литовськими та польськими магнатами. Вона сприяла консервації елементів феодальної роздробленості в країні, що мало надзвичайно важкі наслідки»<sup>16</sup>. Як бачимо, досить нетрадиційне та вельми коректне трактування для радянської історіографії. При цьому вчений додавав, що «на жаль, ми не можемо детально зупинитися на цьому питанні»<sup>17</sup>.

У перевиданні цієї праці Голобуцький зупиняється «на цьому питанні» вже значно детальніше. На його думку, одним з основних наслідків унії стала втрата українською шляхтою своєї національності «на чужій йому державній службі», і «цей процес особливо посилювався після Люблінської унії 1569 р., коли в Україну поринула польська шляхта, відсуваючи місцеву шляхту з провідних місць у суспільно-політичній структурі краю. В силу цих причин українська шляхта була неспроможна виконати свою історичну роль – стати фундатором національної

<sup>14</sup> Там само, с. 130.

<sup>15</sup> Там само, с. 131–132, 133.

<sup>16</sup> В. Голобуцький, *Запорозьское казачество*, Киев 1957, с. 88.

<sup>17</sup> Там само.

держави. «В той же час, – продовжує історик, – українські магнати, за рідким винятком, усе більше єдналися з литовськими та польськими магнатами, забувши свою національність і віру. Таким чином, саме існування українського народу опинилося перед дилемою: або втратити свою національність, або знайти таку силу, яка могла б згуртувати націю для побудови своєї держави»<sup>18</sup>.

Як відомо, наприкінці 1940 – на початку 1950-х рр. розпочався масовий ідеологічний наступ на так звані «рецидиви буржуазного націоналізму», у тому числі й в українській історичній науці. Зрештою, нова концепція історії України, намічена радянським керівництвом, була сформульована у «Тезах ЦК КПРС „Про 300-річчя возз'єднання України з Росією”» (1954). У них певною мірою було вміщено й інтерпретацію Люблінської унії 1569 р.: «Польські пани з допомогою Ватикану, – відзначалося в документі, – заходами жорсткого примусу насаджували на Україні католицизм, проводили політику насильного ополячування українців, глумилися з української мови і культури, намагаючись духовно поневолити український народ і розірвати його зв'язки з російським народом». Зважаючи на директивний характер «Тез», як зауважує Наталя Яковенко, історикам лишалося тільки проілюструвати їх фактами і закріпити в стереотипі сприйняття, що й було виконано. «Після Люблінської унії польське шляхетство, як лавина, ринуло на Україну», – цю метафору, яка інтерпретувала «загарбання» земель Волині та Центральної України за актом унії, у тій чи іншій формі можна зустріти в більшості повоєнних праць з історії України<sup>19</sup>.

Характерним у цьому контексті є трактування генези державності українців у «період феодалізму» Івана Бойка. У 1968 р. він стверджував: «З ліквідацією Київського князівства [1471 – К.І.] існування державності в Україні припинилося. Вона була знищена внаслідок експансії Литви та Польщі, не за малою допомогою українських феодалів. Втрата українським народом своєї державності цього періоду негативно відбилася на економічному, політичному та культурно-національному розвитку України. Включені до іноземних держав, українські землі не могли розвивати нормальних економічних, політичних і культурних зв'язків між собою. До того ж український народ зазнавав національного та релігійного гноблення, що також затримувало культурно-національний розвиток та формування української нації. Здавалось, український народ був приречений на денационалізацію, на втрату своєї самобутності»<sup>20</sup>.

Обов'язковим у трактуванні Люблінської унії для радянської історіографії стала критика і «буржуазних істориків». Так, скажімо, український радянський історик Павло Михайлина стверджував: «Польська буржуазна історіографія і зокрема такий її представник, як заповзятий ревнитель теорії „цивілізаторської місії” польської шляхти на Україні, А. Яблоновський, для виправдання загарбання українських земель польським панством, намагався представити справу так, нібито Люблінська унія була мало не договором між польським і українським народом. Насправді ж, – на думку Павла Михайлини, – ця унія була відкритим актом

<sup>18</sup> В. Голобуцький, *Запорозьке козацтво*, Київ 1994, с. 97.

<sup>19</sup> Н. Яковенко, *Зрадливі перевертень...*, с. 186.

<sup>20</sup> І. Бойко, *До питання про державність українського народу в період феодалізму*, «Український історичний журнал» 1968, № 8, с. 29.

агресивної політики польської шляхти щодо українських земель, змовою великих землевласників Польщі та України, спрямованою на поневолення українського народу. Українські можновладці всіляко сприяли закріпленню колоніального режиму шляхетської Польщі на Україні, зміцнюючи свої позиції при підтримці польського уряду»<sup>21</sup>.

Завершеного вигляду «офіційна» інтерпретація радянською історіографією Люблінської унії набула у 10-томній *Історії України* (1982) російською мовою, де з-під пера одного з її авторів – Івана Шекери – вийшла наступна констатація: «Порівняно легко литовські, українські та білоруські феодалі підкорилися волі короля та правлячій феодальній верхівці Польщі. Особисті, вузькостанові інтереси виявилися для них вище інтересів державних та національних [...] Українські народні маси чудово зрозуміли зрадницьку роль українських феодалів»<sup>22</sup>. Не менш тенденційно інтерпретовано у цій праці й наслідки Люблінської унії: «Загарбання Волині, Київщини та Брацлавщини Польщею різко посилює експансію на ці українські землі польських світських і духовних феодалів, яких активно підтримували також українські магнати і шляхтичі. Загарбання селянських і козацьких земель супроводжувалося посиленням соціального гноблення та наступом на національні права, культуру та віру всього українського народу. Все це обумовило подальше загострення класових і національних суперечностей, посилення антифеодальної та визвольної боротьби народних мас України [...] Таким чином, – підсумовує автор, – Люблінська унія від початку перетворилася на зброю агресивної політики Речі Посполитої та сил, які за нею стояли, проти Росії. Вона затримала закономірний історичний процес об'єднання трьох братніх народів – російського, українського та білоруського – в єдиній державі». Більше того, «правлячі феодальні кола новоствореної Речі Посполитої відразу розгорнули підготовку загарбницької за своєю сутністю війни проти Російської держави. Антиросійська зовнішня політика феодальної Речі Посполитої, викликала незадоволення широких мас»<sup>23</sup>.

На останньому етапі існування Радянської держави – етапі так званої «перебудови» – в історичній науці розпочинаються помітні трансформації в напрямі появи «плюралізму думок», що відобразилося й на інтерпретації безпосередньо Люблінської унії 1569 р. Найопукліше це знаходить вираження в колективній праці співробітників Інституту історії Академії наук УРСР *Українська народність* (1990). Зокрема, в ній спостерігається більш виважений і об'єктивніший аналіз цієї події, ніж у попередній радянській історіографії. «В результаті Люблінської унії (1569), – відзначено в цій монографії, – Королівство Польське і Велике князівство Литовське об'єдналися в федеративну державу – Річ Посполиту. Відбувся перерозподіл загарбаних українських і білоруських земель. Для українського народу це мало тяжкі наслідки: незрівнянно посилилися економічний визиск і національно-релігійне гноблення його польською шляхтою, а також і місцевими

<sup>21</sup> П. Михайлина, *Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654)*, Київ 1975, с. 11–12.

<sup>22</sup> И. Шекера, *Усиление экспансии польских феодалов. Люблинская уния 1569 г.* [у:] *История Украинской ССР*, Киев 1982, т. II, с. 233.

<sup>23</sup> Там само, с. 234–235.

феодалами. За цих історичних обставин українська народність мусила з ще більшою енергією виборювати собі право на етнічне існування»<sup>24</sup>.

Особливої уваги в цій праці заслуговує дослідження обґрунтування «українськими феодалами» непорушності політичних і економічних привілеїв після Люблінської унії 1569 р. Остання визначається безпосередньо як «політична подія, що стала каталізатором ідеології пануючого класу на українських землях». Водночас «цілком визначеною була політична й ідеологічна навантаженість позиції, яку зайняли на Люблінському сеймі представники українських феодалів: на переговори вони прийшли як повністю рівноправна сторона, суверенні права якої у сфері економіки, культури та релігії не можуть бути предметом обговорення учасниками сейму». В цій колективній монографії акцентовано також увагу на тому, що, «згідно з рішенням Люблінського сейму 1569 р. офіційною мовою в судових установах на інкорпорованих [а не загарбаних – К.І.] українських землях встановлювалося „руське письмо”», хоч згодом «цей нормативний акт частогусто порушувався»<sup>25</sup>.

Крім того, в названій праці більш конструктивно характеризується і ментальна специфіка української шляхти, що безперечно виступала співтворцем польсько-литовської унії. З цього приводу, зокрема, відзначено: «Серед ідеологічних стереотипів, які виразно проявилися після Люблінської унії 1569 р., було сприйняття економічних прерогатив українських феодалів як моральної цінності, що випливає з ідеалу шляхетства. Феодалні власники Київщини, Брацлавщини і Волині, які виступали колективним суб'єктом певних привілеїв економічного характеру, безперечно були зацікавлені в подальшому їх зміцненні та розширенні. За таких умов ідея превалювання спільних економічних інтересів набувала значення інтегруючого суспільно-політичного фактора. До того ж вона знаходила підготовлений ідейний ґрунт у суспільній свідомості панівного класу. Адже у розглядуваний період в ментальності шляхти дедалі більше утверджувався ідеал „святої свободи”, нерозривно пов'язаний з ідеєю пріоритету в суспільно-політичному житті панівних верств права, закону»<sup>26</sup>.

Загалом важко сказати, що принесла радянська історіографія для інтерпретації Люблінської унії 1569 р. – користь чи шкоду. Обґрунтовуючи своє «єдиноправильне» бачення цієї події, в лоні радянської історичної науки так і не з'явилося жодної більш-менш ґрунтовної праці щодо неї, тому за ідеологічним шаром не було конкретної історичної інтерпретації, котра б не мала суто декларативного, політично забарвленого характеру. Певна «прохолодність» до Люблінської унії спостерігається в цей час і в польській історіографії, яка через відомі політичні обставини не зважилася на дискусію з радянською концепцією.

З іншого боку, безсумнівна заангажованість радянської історіографії мало сприяла об'єктивному та всебічному вивченню як всієї української історії, так і окремих її епізодів. Кардинальні зміни в цьому процесі починаються лише зі здобуттям Україною незалежності та з переходом української історичної науки

<sup>24</sup> Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії, під ред. Ю. Кондуфора, Київ 1990, с. 44.

<sup>25</sup> Там само, с. 428–429.

<sup>26</sup> Там само, с. 429–430.

до плюралістичної методології пізнання та характеристики минувшини. Однак, на превеликий жаль, слід також зауважити, що й досі в деяких українських підручниках з історії «живе» радянський міф щодо Люблінської унії як фактору початку «католицької експансії» та «посилення соціального гніту з боку польської шляхти»<sup>27</sup>. Застарілі стереотипи присутні не лише в сучасній українській історіографії, але й в польській щодо висвітлення цього та дотичного кола питань польсько-українських взаємин XVI ст. У значно більшій мірі радянський міф про загарбання України Польщею тримає міцні позиції у сучасній російській історіографії. Проте, це має стати окремою темою для дослідження.

Streszczenie

**KOSTIANTYN IWANHORODSKI**  
**Radziecki mit historiograficzny o Unii Lubelskiej**  
**jako „zaborze Ukrainy” przez Polskę**

Unia Lubelska 1569 r. była przełomowym wydarzeniem w dziejach Europy Środkowo-Wschodniej, jednak historycy poświęcili jej mało uwagi. Zwłaszcza na Ukrainie brak syntezującej rozprawy na ten temat. Nie istnieje praktycznie dialog historyków polskich i ukraińskich dotyczący unii. Ważne jest więc przeprowadzenie pogłębionych badań w celu przewycięzenia narosłych w minionej epoce mitów i stereotypów. Przede wszystkim dotyczy to mitu „zaboru Ukrainy” przez Polskę, stworzonego przez historyków radzieckich, który jeszcze dzisiaj trwa nie tylko w codziennej świadomości Ukraińców, lecz jest obecny w podręcznikach szkolnych i niektórych pracach naukowych. Historiografia radziecka znajdowała się pod totalną presją ideologiczną i polityczną ze strony władz, co nie sprzyjało poszukiwaniu prawdy historycznej. Jeszcze na początku lat trzydziestych XX w. formułowano stosunkowo wyważone oceny wydarzeń z 1569 r. (Michaił Pokrowski, Władimir Piczeta), lecz niebawem w radzieckiej historiografii pojawiła się koncepcja „polskiego zaboru” Ukrainy przez akt Unii Lubelskiej. Jej następstwa można zauważyć też po wojnie (Wołodymyr Hołobucki, Iwan Bojko, Pawło Mychajłyna, Iwan Szekera). Dzisiaj istnieje więc potrzeba nowego spojrzenia na ten fragment naszej wspólnej historii w sposób naukowy, pozbawiony politycznych i ideologicznych konotacji.

<sup>27</sup> Див. напр.: В. Король, *Історія України: Навчальний посібник*, Київ 2005, с. 75; О. Бойко, *Історія України: Навчальний посібник*, Київ, 2006, с. 105 та ін.